

Түркі елдері ынтымақтастығы: даму тенденциясы және қазіргі жағдайы

Аңдатпа. Мақалада түркі тілдес елдердің өзара ынтымақтастық үдерісінің қалыптасуы, қазіргі даму жағдайы және жетістіктері талданған. Өзімізге белгілі 2021 жылы қараша айында Түркі Кеңесінің YIII саммитінде бұл Кеңестің бұдан былай «Түркі мемлекеттерінің Ұйымына» айналуы туралы шешім қабылданды және бұл шешім Ресей және Батыс елдерін «түрікшілдік» идеяның жаңадан бас көтеруі ме деп тағы бір алаңдатып тастағаны болды.

Жұмыста түркі тілдес елдердің отыз жылға жуық уақыт ішіндегі даму тенденциясы өзара ынтымақтастықтың бастау алған кезінен бастап осы кезеңге дейінгі даму барысы бірнеше кезеңдерге бөлініп талданып, зерделенді. Әрбір кезең бойынша тиісті қорытындылар жасалып, бұл ынтымақтастық қатынастардың нәтижесі бағаланды. Автор осы уақытқа дейін түркі елдерінің арасындағы кейбір келіспеушіліктерге қарамастан, түркі ынтымақтастығының нәтижелі жетістікке жеткендігін қорытындылай отырып, мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықтың әлемдік саясаттағы қауіпсіздікті, бейбітшілікті, тұрақтылықты нығайтуға үлес қосатындығын, болашағы зор екендігін негіздеген, баса көрсеткен.

Түйін сөздер: Түркі тілдес елдер, Түркі Кеңесі, Түркі мемлекеттердің Ұйымы, пантюркизм, Түрксой.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-142-1-281-292>
Түсті: 10.06.2022 / Жариялауға қабылданды: 10.11.2022

Кіріспе

Халықаралық аренада түбі бір, тілі, діні бір түркі тілдес елдердің өзара ынтымақтастығының дамып келе жатқандығына отыз жылдай уақыт болып қалды. Осы мерзім ішінде түркі тілдес елдер ынтымақтастығы қандай жетістікке жетті, нәтижесі қандай болды және қандай да бір қауіп төндіретіндей бірлестікке айнала ма деген сұрақтардың туындауы орынды.

Бәрімізге белгілі біздің еліміз Қазақстан түркі елдері ықпалдастығын дамытудың басында жүрген, бірқатар бастамаларымен

түркі елдері арасындағы ынтымақтастықты табанды түрде дамытып келе жатқан мемлекеттердің алдыңғысы десек артық емес. Негізінен түркі тілдес елдердің ықпалдаса дамуына Түркия, Қазақстан және Әзербайжанның үлесі мол десек болады.

Отыз жылдай уақыт ішінде түркі елдерінің ынтымақтасу үдерісі біртіндеп қалыптасып, кезең-кезеңмен дами отырып, өзара ықпалдастықты дамытуға қажетті мекемелердің құрылып, тұрақты түрде жұмыс жасау деңгейіне жетті. Осы бағыттағы алғашқы қадам 1993 жылы қызметі түркі елдерінің мәдени ынтымақтастығын

дамытуға негізделген ТҮРКСОЙ ұйымының құрылуынан басталғаны белгілі, осы кезеңге дейін бұл Ұйым түркі елдерінің мәдени мұрасын жаңғырта дамытып, әлем жұртшылығына түркі мәдениетінің тамаша туындыларын танытуға бағытталған қызметін үзбей жалғастырып келеді. Осыдан соң Түркі Парламент Ассамблеясы (ТүркПА), Түркі ынтымақтастық Кеңесі (ТК), Түркі Ақсақалдар Кеңесі, Халықаралық Түркі Академиясы, Түркі мәдениеті және мұрасы Қоры, түркі елдерінің сауда-өндірістік Палатасы сияқты түркі елдерінің ынтымақтастығын үйлестіре дамытуға бағытталған мемлекетаралық құрылымдардың қалыптасып одан әрі тұрақты жұмыс жасауы түркі елдерінің өзара ықпалдасу үдерісінің уақытша емес, тұрақты түре дамуға негізделген ынтымақтастық екенін көрсетіп берді. Бұл құрылымдардың аясында мемлекет басшыларының, қажетті мемлекеттік органдардың мәжілістері өткізіліп, экономика, мәдениет, көлік-коммуникация мәселелері бойынша тиісті келісімдерге қол қойылып, көптеген іс-шаралар жүзеге асырылуда.

Осының бәрі түркі елдерінің өзара ықпалдасу үдерісі үлкен болашағы бар, бейбіт түрде қалыптасып дамып келе жатқан құрылым екендігінің айғағы. Сондықтан бүгінгі күні түбі бір, ортақ тарихы бар, тілі мен діні бір түркі елдерінің осы бір ынтымақтастығының даму жағдайына нақты деректер бойынша зер салып қарап, тиісті деңгейде баға беріп, бұл құрылымның әлем қауымдастығында алатын өзіндік орны бар екендігін ғылыми жағынан негіздеу қажеттігіне уақыт жеткен сияқты.

Былай алып қарасақ, түбі бір түркі елдерінің өзара ықпалдасу үдерісін дамытуы өмір қажеттілігі, барлық мемлекеттер жүгініп отырған халықаралық аренада қалыптасқан жалпы заңдылық десе болады. Дегенмен, осы түркі тілдес елдердің өзара біріге отырып дамуға деген ұмтылысы көрші жатқан Ресей мен бірқатар Батыс елдерін алаңдатып отырған мәселе болып отыр. Біз білетініміздей Ресейдің бұл мәселеге алаңдауы ертеден келе жатқан тарихи құбылыс. Сонау Кеңес Одағы кезінен Түркияның Орталық Азиядағы түбі бір

түркі тілдес мемлекеттермен жақындасуын Ресей «түрікшілдік» (пантюркизм) деп айыптап, Одақтың құрамындағы түркі тілдес мемлекеттерге деген Түркияның ерекше қатынастарын шектеп, оның бұл елдерге деген ықпалының артуына үнемі қарсы болды. Бұл туралы тарихи жағдай өз алдына үлкен мәселе.

Қазіргі кездегі негізгі мәселе-Ресейдің осы түркі тілдес елдердің ықпалдасу үдерісін қадағалап, өзінің үлкен мүддесі бар аймақта Түркияның басымдық қатүсуіне жол бермеудің барлық амалдарын жасауы болып отыр. Себебі Ресей КСРО ыдырағаннан бері көрші жатқан Орталық Азияның табиғи ресурстарға бай елдерін өзінің саяси, экономикалық мүддесіне пайдалануды стратегиялық негізде жүргізіп келеді. Кейінгі жылдардағы Батыс елдерінің Ресейге қатысты экономикалық санкциялары бұл мақсатты одан әрі күшейтіп, аймақтағы сауда-тауар, көлік-коммуникация салаларын қатаң бақылауда ұстауға тырыса отырып, Түркиямен ғана емес, Қытаймен де бұл аймақта бәсекелестігін күшейтіп отыр. Сонымен бірге Ресей де, бірқатар Батыс елдері де Түркия белсенділік танытып, түркі елдерінің басын қосып «Ұлы Тұран» мемлекетін құрама деген қауіптерін де жасырған жоқ. Бұлай деп қауіптенуіне әр түрлі ақпараттардың әсер еткендігі сөзсіз. Сонау 1998 жылдың өзінде Лондонда шығатын «Туркмен» журналында жарияланған нағыз түрікшіл саналатын С.Бадретиннің «Pantürkizm, geçmiş, bugün, geleceği» (Пантюркизм, өткені, бүгінгі, болашағы) атты мақаласында ашық айтылған ой: «түркі тілдес елдері бірінші кезекте экономикалық және мәдени жағынан бірігіп, жағдайларын күшейтіп, екінші кезекте саяси жағынан бірігуі керек»- деген сияқты пікірлер мен қазіргі кезеңге дейін түркі ынтымақтастығын дамытуға бағытталған нақты атқарылып жатқан іс-шаралар да негіз болса керек [1].

Ал түркі тілдес елдер болса Ресейдің, Батыс елдерінің дұрыс емес пікірлеріне қарамастан, өздерінің бұл өзара ықпалдасу үдерісін одан әрі дамытып, әлемдік өркениеттің дамуына экономикалық жағынан да, мәдени дамудан

да, қауіпсіздікті қамтамасыз ету жағынан да Еуропалық Одақ сияқты үлес қосуға тырысып келеді. 2009 жылдың өзінде Түркі кеңесін құра отырып Стамбул Декларациясында түркі елдері ынтымақтастығы БҰҰ-ның Жарғысындағы барлық принциптерді қолдайды және әлемдік бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтауға үлес қосады деп өздерінің мақсаттарын анық көрсеткен болатын.

Биылғы 2021 жылы түркі ынтымақтастығының дамуы төңірегінде тағы бір шудың көтерілуі қараша айында Стамбулда өткен Түркі Кеңесінің мәжілісінде осы Кеңестің мәртебесі «Түркі мемлекеттерінің Ұйымы» дәрежесіне өзгеруіне байланысты болды. Бұл Орталық Азия аймағында мүддесі бар мемлекеттерді тағы да елең еткізген айтулы оқиға болды десек артық емес.

Сондықтан, біздің мақсатымыз, түркі тілдес елдердің өзара ықпалдасу үдерісі қандай да бір елдерге қарсы бағытталған әрекет емес, ол түбі бір түркі елдерінің ғасырлар бойы үзіліп қалған тарихи байланысын қалпына келтіріп, Еуропа елдері сияқты экономикалық, саяси, мәдени қатынастарын дамытып, түркі өркениетінің әлемдік өркениеттің дамуының бір бөлшегі ретіндегі орнын көрсете отырып, өзара дамуды біріге отырып қамтамасыз етуден туындаған әрекет екендігін ашып көрсету болып отыр.

Әдебиеттерге шолу

Түркі елдерінің ынтымақтастығы, оның болашағы мәселесі кейінгі саясаттану және халықаралық қатынастар ғылымында жан-жақты зерттелуде, әр түрлі зерттеушілер өздерінің пікірлерін, ұсыныстарын білдіруде. Дегенмен, бұл қатынастар туралы көлемді, іргелі ғылыми еңбектер жоқ десе де болады, көбіне мақала деңгейіндегі жекелеген еңбектер жеткілікті. Ресей зерттеушілерінің көпшілігі түркі елдерінің ынтымақтастығы Түркия тарапынан ғасырлар бойы қалыптасқан «пантюркизм» идеясының бас көтеруі, жаңғырта дамытылуы деген ойға келеді. Олардың бірқатары Түркия түркі тілдес

елдерде өзінің ықпалын күшейте отырып, «Ұлы Тұран» мемлекетін құрғысы келеді дегенді дәлелдеуге тырысады. Сондай-ақ Түркия бұл аймақта Ресейдің, Батыс елдерінің ықпалын шектеуге ұмтылуда деген пікірде. Мұндай пікірлерді Ресей зерттеушілері А.Л.Кобринский, В.Надеин-Раевский, С.Николкин, А.Казанцев, Н.Х.Худайбердиева (белорусь), тәжік зерттеушісі К.Абдуллоев т.б. еңбектерінен байқауға болады. Ресей профессоры А.Л.Кобринский Түркияның түркі елдеріне деген саяси мақсатын талдай отырып, Түркия бұрынғы Осман империясының ұлылығын қалпына келтіргісі келеді, сондықтан «пантюркизм» идеясы қайтадан бас көтерді десе [2], Х.Худайбердиева Түркияның Орталық Азиядағы түркі елдерімен бірігуге ұмтылысының мақсаты, осы елдердің шикізат нарығына еркін қол жеткізу және түркі өнеркәсіп өнімдерін өткізуге мүмкіндік алу болып табылады деген ойын білдіреді [3].

Қазақстандық зерттеушілер де түркі елдерінің өзара ынтымақтасу үдерісіне баға беріп, оның болашағы туралы көзқарастарын нақты білдіруде. Қазақстан зерттеушілері Р.Жұмалы, А.Амребаев, сонымен бірге басқа түркі елдері зерттеушілері де М.Кабылбеков (Қырғызстан), Ж.Зардыхан (Түркия), М.Мурадов (Әзербайжан), Ы.Толипов (Өзбекстан) түркі елдерінің өзара байланыстарын нығайтуға ұмтылу әдістерін оң бағалап, бұл ынтымақтастықтың соңғы жетістігі - түркі мемлекеттері Ұйымының құрылуы- қалыптасып, дамып келе жатқан ынтымақтастықтың жеткен жетістігі және бұл өзара байланыстың ешкімге зиян келтірмейтін бірлестік екенін, алайда оның одан әрі өрістеп дамуына бірқатар кедергілер бар екенін атап өтті. Саясаттанушы А.Амребаев бүгінгі күнге дейін мұсылман елдердің өзара жақындасуы Батыс елдеріне, әсіресе Ресей мен Қытайға ұнамайды десе [4], Р.Жұмалы түркі елдерінің бірлесуі тек саясаткерлердің шешімімен ғана жүзеге аспай, сол түркі елдеріндегі халықтардың рухани бірлікке деген ұмтылысынан туынадауы керек, сонда ғана түркі бірлестігі нәтижелі болады деген пікірде [5].

Зерттеу әдістері

Мақаланы жазу барысында түркі елдерінің арасындағы өзара байланыстардың мәнін, мазмұнын, нәтижесін ашып көрсетуде бақылау, сипаттау, салыстыру сияқты эмпирикалық зерттеу әдістерімен қатар, экономикалық, саяси, мәдени қатынастардың нәтижелерін талдау, жүйелеу, қорытындылау сияқты жалпы ғылыми теориялық зерттеу әдістері пайдаланылды.

Талдау

Ендігі кезекте түркі тілдес елдердің отыз жылға жуық уақыт аралығындағы ынтымақтастығының жетістіктері мен нәтижесі қандай, күрделі мәселелер орын алды ма, әлемдік саясатқа қандай да бір қауіпі болды ма деген мәселе төңірегінде талдау жасасақ.

Өткен 2021 жыл түркі ықпалдастығының даму жолындағы ерекше жыл екендігі анық. Өйткені осы жылы Түркі Кеңесінің екі рет бас қосуы өткізіліп, белді державаларды елең еткізген маңызды шешімдер қабылданып, түркі елдерінің өзара ықпалдасуын жаңа бір кезеңге көтеріп тастады десек болады. Оның негізгі мәні- 2009 жылдан жұмыс жасап келе жатқан Түркі Кеңесінің «Түркі мемлекеттерінің Ұйымы» мәртебесін иеленуі болды. Мұның өзі түркі елдерінің ынтымақтастығының нәтижелі деңгейде өсіп-өркендеп келе жатқандығының айғағы екендігін көрсетеді.

Сол 2021 жылдың басында, дәлірек айтқанда наурыз айында Түркі Кеңесінің бейресми саммиті «Түркістан-Түркі әлемінің рухани астанасы» деген тақырыпта өтті және осы басқосудың барысында түркі елдері өзара ынтымақтастықтың маңызды мәселерін қарастырды. Саммиттің соңында «Түркістан Декларациясы» қабылданды, құжаттың бұлай аталу себебі, негізінен осы жоғары деңгейдегі бас қосу Қазақстанның Түркістан қаласында өткізу жоспарланғандығына байланысты болды. Кеңеске Әзербайжан, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Түркменстан және

Түркия мемлекет басшылары, Венгрияның премьер-министрі мен Түркі Кеңесінің Бас хатшысы қатысты.

Қабылданған Декларацияда Түркістан қаласы түркі халықтарының рухани астанасы деп жарияланды, Түркі әлемінде туризм ісін дамыту, Түркі елдерінің ынтымақтастығын экономикалық жағынан жоғары даму деңгейге жеткізу үшін стратегиялық даму құжаттарын жасау белгіленді, Әзербайжанның өз территориялық тұтастығын қалпына келтірудегі жеңістерін атап өте отырып, Әзербайжан мен Армения арасындағы қатынастарды қалпына келтіруге көмек көрсетілетіні айтылды, сонымен бірге түркі әлемінің ғұламалары, көрнекті қайраткерлері Ә.Науаи, Ж.Баласағұн, Н.Гианджеуи, Ю. Емре, Ж.Жабаев, Ә.Бөкейхан, Х.Карасаевтардың мерейтойларын атап өту мәселесі белгіленді [6].

Осы кездесу барысында Түркістан қаласының түркі жұртының рухани орталығы болып жариялануының өзі түркі елдері арасындағы ынтымақтастықты одан әрі бекітіп, өзара байланысты әр түрлі қырынан, жан-жақты дамыту қажеттігін көрсетеді. Әсіресе, Түркия қазақ хандарының ордасы, ұлыларының мәңгі мекені болған тарихи Түркістан жеріне үнемі маңыз береді және осы Түркістан қаласында қазақ-түрік университетінің ашылуы тегін емес. Мәжіліс барысында тек қана Түркістанды ғана емес, осындай тарихи маңызы бар түркі дүниесінің орталықтарын белгілеудің ережесін жасау тапсырылды. Саммиттің барысы мен қабылданған қорытынды құжаттың мазмұнының өзі түркі елдерінің өз арасындағы ықпалдасу үдерісін одан әрі дамытуға мүдделі екендіктерін көрсетеді.

Келесі маңызды оқиға осы 2021 жылдың қараша айында Түркі Кеңесінің кезекті ҮШ саммитінің Стамбұл қаласында «Цифрлық дәуірдегі жасыл технологиялар мен ақылды қалалар» тақырыбында өтуі болды. Ондағы ең маңызды, әрі әлем жұртшылығының назарын аударған шешім Түркі Кеңесінің «Түркі мемлекеттерінің Ұйымы» мәртебесін алуы болды. Осыны саммитке қатысқан

Қазақстан, Қырғызстан, Әзірбайжан, Түркия, Өзбекстан, Түркменстан, Венгрия мемлекеттері бұл тарихи шешімді толықтай мақұлдады. Бұл әрине үлкен маңызы бар тарихи шешім. Сонымен бірге осы саммитте Түркменстанның бақылаушы мәртебесіне ие болуы және «Түркі әлемнің келешегі-2040» тұжырымдамасының қабылдануы бұл ұйымның кеңінен қанат жайып дамуға деген ұмтылысын, болашақта түркі өркениетінің әлемдік өркениеттің бір бөлшегі ретінде халықтардың жан-жақты дамуына үлес қоса алатындығының бір көрінісі екендігін тағы бір байқатты [7].

Дәл осы түркі тілдес елдердің жоғары бас қосуында түркі ықпалдасуын одан әрі тереңірек дамуына ықпал жасаған жоғарыда атап өткендерден басқа тағы да бірнеше маңызды шешімдер қабылданды, атап айтқанда: Стамбул Декларациясы, Түркменстанға ұйымға бақылаушы мәртебесін беру, «Түркі әлемінің бірлігіне қосқан үлесі үшін Әлішер Науои атындағы халықаралық сыйлығын» белгілеу, Түркі мемлекеттері Ұйымы жанындағы серіктес мәртебесін беру туралы, Түркі мемлекеттері Ұйымының құрметті төрағасының құқықтары туралы Ереже, Түркі мемлекеттері Ұйымының Бас хатшысының мерзімін ұзарту және оған орынбасарлар тағайындау, Түркі инвестициялық Қорын құруды аяқтау туралы, Түркі мемлекеттері Ұйымы жанындағы Байқаушы мәртебесін беру туралы ереже және Әзербайжан Республикасының Президенті И.Әлиевті Түркі әлемінің Жоғарғы орденімен марапаттау туралы шешімдер [8].

Қарап отырсақ, осындай іргелі шешімдері арқылы түркі елдері өзара ынтымақтастықты одан әрі жоғары деңгейде дамытуға мүдделі екендігін тағы бір дәлелдеді. Кейінгі кезде Түркі Кеңесіне 2019 жылы Өзбекстанның мүше болуы, 2018 жылы Венгрияның бақылаушы мәртебесін иеленуі бұл ықпалдасу үдерісінің қажетті бірігу екендігінің дәлелі.

Бұл жолы Түркі Кеңесінің халықаралық Ұйым мәртебесін иеленуі тағы да Ресей және Батыс елдерін алаңдатып тастағаны анық. Ресей баспасөз ақпарат құралдары тағы да

«түрікшілдік» идеясы бас көтерді, Түркия және Ердоған бұрынғы осман империясының жағдайына келгісі келеді т.с.с. пікірлер көбейіп кетті. Ресей зерттеушісі В.Надеин-Раевский өзінің «Түрік НАТО-сы» Ресей мен Қытайға проблема болады» (23.11.2021) деген еңбегінде түркі елдерінің «азаматтық қорғаныс механизмі» құрылды, мұның өзі Түркияның бастауымен түркі елдерінің біртұтас армиясының құрылғандығы және бұл әрине Түркияны Ресеймен және Қытаймен қақтығысуға әкеледі деп пайымдайды [9].

Осындай айтулы оқиғалардан кейін ендігі кезекте түркі ынтымақтастығының осы аралықта жеткен жетістіктерін талдап, нәтижелерін қорытындылап, оның халықаралық ұйым деңгейіне дейін көтерілу себебін анықтаудың қажеттігі туындағаны сөзсіз.

Өзімізге белгілі түркі тілдес халықтардың өзара жақын ынтымақтастық қатынастары КСРО ыдырап, Орталық Азиядағы түркі тілдес елдердің тәуелсіздік алған кезінен басталды. Бұрыннан бері Алдыңғы Азияда орналасқан Түркия мемлекеті Ресей және басқа елдер «түрікшілдік» әрекеті деп айыптағанына қарамастан, түркі тілдес елдердің өзара басын қосып, тұтас түркі әлемін дамыту мәселесін сыртқы саясатында үнемі бір бағыт ретінде ұстап келді. КСРО-ның ыдырауы осы саясатты жүзеге асыруға Түркия үшін жол ашты десе болады. Ынтымақтастықтың алғашқы кезеңінде Түркияның бұл саясатына Ресей үрке қараса, түркі тілдес мемлекеттердің өздері де толық түсіне алған жоқ. Өйткені алғашқы кезден-ақ сол кездегі Түркия мемлекет басшысы Тұрғыт Өзал «ортақ түркі базарын» құрайық деген ұсыныс жасаған болатын. Бұл туралы сол кездегі елдің Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің «Ғасырлар тоғысында» атты еңбегінде: «шыққан түбіміз бір болса да өздерінің бұл ұсынысқа қосыла алмайтынын, енді ғана қол жеткен тәуелсіздігімізді баянды ете отырып, арамыздағы үзіліп қалған байланыстарды қайтадан жалғастыруға қарсы емес екенімізді, саяси, экономикалық және мәдени салалардағы байланыстарды дамытуға дайын екенімізді білдірдім»- дейді [10, 202 б.].

Осылай басталған диалогты түркі тілдес елдер Түркияның өздеріне деген ерекше ықыласын, көмегін қабылдап, өзара ынтымақтастық қатынастарды тұрақты негізде дамытып, бүгінгі күні ортақ Ұйым деңгейіне көтеріп, одан әрі достық қатынастарды стратегиялық негізде дамытуды көздеп отыр.

Түркиямен өзара ынтымақтастықты жалғастыру жөнінде қазіргі Президентіміз Қ-Ж. Тоқаев өзінің «Қазақстан республикасының дипломатиясы» деген еңбегінде былай деп атап өткен болатын: «Қазақстан-Түрік қатынастарын одан әрі ықпалдастыру, оларды жаңа мазмұнмен молықтыру біздің еліміздің ұзақ мерзімді стратегиялық мүдделеріне сай келеді» [11, 180 б.].

Осы уақыт аралығында түркі тілдес елдер арасындағы қатынастарды жоғарғы деңгейде дамытып, өзара байланыстарды үйлестіріп, мемлекеттер арасындағы саяси, экономикалық және мәдени байланыстарды тұрақты деңгейде дамытуға барлық түркі тілдес мемлекеттер мүдделілігін білдірді және олардың бұл бағыттағы барлық әрекеттерінің нәтижесін осы уақытқа дейін біртіндеп қалыптасқан мемлекетаралық органдардың жұмысынан көруге болады. Осы кезеңге дейін 1993 жылы ТҮРКСОЙ, 2008 жылы Түркі Парламент Ассамблеясы (ТүркПА), 2009 жылы Түркі ынтымақтастық Кеңесі (ТК), Түркі Ақсақалдар Кеңесі, 2010 жылы Халықаралық Түркі Академиясы, 2012 жылы Түркі мәдениеті және мұрасы Қоры сияқты өзара ықпалдастықты дамытуға қажетті тетіктер жүйесі орнады.

Өз тарапынан Түркия Орталық Азия елдерінің халықаралық аренадағы барлық бастамаларына үнемі қолдау көрсетуде. Сонымен қатар, сауда-экономикалық қатынастардың ауқымы да күн сайын кеңеюде. ТҮРКСОЙ ұйымы аясында түркі тілдес елдердің мәдениетінің озық үлгілері бүкіл әлемге танылуда. Білім беру, өнер салаларындағы ынтымақтастық өзінің жоғары деңгейіне жетті десе болады.

Қазақстан жағы да түркі тілдес елдердің ықпалдасу үдерісін үнемі қолдап келеді және

үнемі тың, жаңа ұсыныстармен ықпалдасуды одан әрі тереңдете дамытуға үлес қосып отырғандығы белгілі.

Алайда бүгінгі күні түркі тілдес мемлекеттер қанша тырысқанымен, әсіресе, Түркия және Қазақстан, ықпалдасу үдерісі жан-жақты дамып отыр деп айта алмаймыз. Себебі түркі тілдес мемлекеттердің өздерінің арасындағы келіспеушіліктер біраз кедергі болып отыр. Мысалы, Әзербайжан мен Түрікменстан арасындағы Каспийдегі мұнай қорларын игеруге байланысты келіспеушілік, Қазақстан мен Өзбекстанның Орталық Азиядағы жетекшіліктегі бәсекелестігі, Түркия мен Өзбекстан арасындағы түсініспеушіліктер, т.б.

Осы уақытқа дейін түркі тілдес елдердің мемлекет басшыларының 11 рет жоғары дәрежелі кездесуі және 2009 жылы құрылған Түркі Кеңесі аясында 8 рет саммиті өткізілді. Осы бас қосулардың бәрінде түркі ынтымақтастығын кеңейту, одан әрі дамытудың барлық іс-шаралары келісіліп, қажетті құжаттар қабылданды. Осы ретте түркі ынтымақтастығын дамытудың барысын *үш үлкен кезеңге* бөліп қарастыруымызға болады.

Бірінші кезең 1992-2006 жылдарға дейінгі аралықты қамтиды. Бұл кезеңде Түркияның Орталық Азиядағы түркі тілдес мемлекеттердің тәуелсіздігін мойындап, оларға экономикалық жағынан көмек көрсеткен, өзара байланыстарды дамытудың ірге тасы қаланған және біртіндеп дамыған кезең болды. Осы кезеңде жыл сайын түркі тілдес елдердің басшыларының саммиттері өткізіліп, сауда-тауар қатынастарына байланысты, көлік-коммуникация, білім беру ісі, мәдени байланыстар т.б. салалар бойынша бірқатар келісім шарттарға қол қойылып, нақты шаралар белгіленіп жүзеге асырылды.

Оны жыл сайынғы өткізілген түркі тілдес елдердің маңызды мәселелерін қарастыратын мемлекет басшыларының жоғарғы дәрежелі кездесулері-саммиттерден байқауға болады. Атап айтқанда, 1992 жылы Анкара, 1994 жылы Стамбул, 1995 жылы Бішкек, 1996 жылы Ташкент, 1998 жылы Астана, 2000 жылы Баку, 2001 жылы Стамбул.

Осы саммиттердің барысында қабылданған маңызды құжаттар түркі елдерінің сауда-экономикалық, көлік-коммуникациялық, мәдени-гуманитарлық салаларын қамтып, бүгінгі күнге дейін осы елдердің арасындағы қатынастардың құқықтық базасын құрап, көпжақты қатынастардың негізі болып отыр. Сонымен қатар ортақ түркі мәдениетін дамыту үшін 1993 жылы түркі мәдениеті мен өнерін дамыудың халықаралық ұйымы - ТҮРКСОЙ ұйымының құрылуының өзі түркі тілдес мемлекеттердің мәдени құндылықтарын сақтап, дәріптеп, одан әрі біріге отырып дамытуды көздеген маңызды қадамы болды. Өйткені ТҮРКСОЙ ұйымының мақсаты түркі халықтарының мәдениетінің үлгілерін сақтау, зерттеу және әлем жұртшылығына таныту болып табылады. Сонымен бірге осы кезеңде білім беру саласында түркі елдері арасындағы өзара қатынас күшейді. Орталық Азия елдерінің бәрінде дерлік білім беретін түрік лицейлері, университеттер көптеп ашылып, түрік тілін үйрету орталықтары жұмыс жасады.

Бұл кезеңнің ерекшелігі - бір жағынан түркі тілдес мемлекеттер арасында өзара ынтымақтастық қатынастардың тұрақты түрде қалыптасуы жүзеге асырылып, түркі ықпалдасуының құқықтық негізі қаланса, екінші жағынан 2000 жылдардың басында осындай жақсы басталған ынтымақтастық қатынастарда баяулаған кезең болды десек артық емес.

2001 жылғы Стамбул саммитінен кейін 2006 жылға дейінгі аралықта түркі елдері басшыларының саммитін өткізу тоқтатылды. Оның себебі біріншіден, 2001 жылы Түркияның өзінде экономикалық дағдарыс орын алды. Сонымен бірге елде біршама уақыт ішкі саяси партиялар арасындағы келіспеушіліктер орын алып, 2002 жылы үкімет басына «Әділдік және даму партиясының» келуі елдің сыртқы саясатында негізінен еуропалық бағытқа аса басымдық беруіне алып келді. Екіншіден, назар аударатын жағдай түркі елдерінің кейбірі, атап айтқанда Өзбекстан мен Түркменстан бұл үдеріске нақты қосыла қоймады, түркі елдері басшыларының жоғары кездесулеріне

мемлекет басшылары қатыспады. Өзбекстан ТҮРКСОИ-ға да мүше болып кірмеді. Себебі Түркменстан өзінің бейтараптығын сақтағысы келді, ал Өзбекстан мен Түркия арасында саяси мәселеге қатысты келіспеушіліктер орын алды. Өз кезегінде Өзбекстан Түркияны өзбек оппозициясы өкілдерін өз территориясында қабылдап отыр деп айыптады. Үшіншіден, Орталық Азия мемлекеттерінің өз арасында аймақтағы су мәселесі, Қырғызстандағы өзбек анклавтары мәселесі бойынша, Әзербайжан мен Түркменстан арасында Каспий теңізіндегі мұнай кен орындарына қатысты келіспеушіліктер осы кезде өткір көрініс тапты және осы аралықта түркі тілдес елдердің жыл сайын өтіп келе жатқан саммиттерінің өтпей қалуына әкелді.

Төртіншіден, бұл кезеңнің бір ерекшелігі – Түркияның сәл де болса өзінің түркілік бағытынан еуропалық бағытқа ден қоюының салдары, аймақта түркі ықпалының әлсіреп, оның орнына басқа елдердің әрекетінің күшеюіне, әсіресе Қытайдың осы орынды тиімді иеленуіне алып келді.

Сондықтан бұл кезеңде түркі елдері арасындағы ынтымақтастық мәселесінің сәл тоқтағаны-бұл елдер арасында кейбір саяси және экономикалық мәселе бойынша келіспеушіліктердің орын алып кедергі жасағандығы деп білуге болады.

Қорыта айтқанда, бірінші кезеңде түркі тілдес елдердің ынтымақтастығын дамытудың құқықтық негізі қаланып, өзара байланыстардың бағыты қалыптасып, мүдделер үндестігі негізделгенін көруге болады, сонымен бірге түркі елдерінің арасында өзара келіспеушілік тудырған мәселелердің де орын алғанын байқауға болады.

Екінші кезең 2006 жылдан - 2021 жылға дейін деп белгілеуге болады. Бұл кезең бірқатар жылдар өткізілмей қалған түркі елдері саммитінің 2006 жылы күзде Түркияда (Антальяда) қайтадан бас қосуымен ерекшеленді және осының өзі түркі тілдес елдердің өзара ынтымақтастықты одан әрі жалғастыруға мүдделі екендіктерін көрсетті.

Бұл кезең түркі тілдес елдер ынтымақтастығының жаңа қарқынмен даму кезеңі болды десек артық емес, өйткені түркі тілдес елдер ықпалдасуының тұрақты механизмі нақты қалыптасты. Атап айтқанда, 2008 жылы Түркі Парламент Ассамблеясы (ТүркПА), 2009 жылы Түркі ынтымақтастық Кеңесі (ТК), Түркі Ақсақалдар Кеңесі, 2010 жылы Халықаралық Түркі Академиясы, 2012 жылы Түркі мәдениеті және мұрасы Қоры, 2019 жылы түркі елдерінің сауда-өндірістік Палатасы сияқты құрылымдар құрылып, өзара ықпалдасу жұмыстарын одан әрі жандандыра түсті. Мұның өзі түркі тілдес елдердің өзара ықпалдасу жағдайына үлкен мән бере бастағанын көрсетеді.

Әсіресе 2009 жылы Түркі Кеңесінің құрылуының маңызы жоғары десек артық емес және бұл жағдай «Түркі тілдес елдердің ынтымақтастық Кеңесін құру туралы» Нахчыван келісінде қалыптасқан тарихи байланыстарды, өз халықтары тілінің, мәдениеті мен дәстүрлерінің ортақтығын негізге ала отырып, жан-жақты ынтымақтастықты одан әрі тереңдетуге ұмтыла отырып дей келе өздерінің мақсаты: «тараптар арасында өзара сенім, достық пен тату көршілікті нығайту, бейбітшілікті сақтау және аймақта және жалпы әлемде қауіпсіздік пен сенімді нығайту...» - екендігін атап көрсеткен[12].

Бұдан былай Түркі Кеңесінің аясында бес орган тұрақты жұмыс жасайтындығы келісіді: Мемлекет басшыларының кеңесі, Сыртқы істер министрлерінің кеңесі, Ақсақалдар Кеңесі, Аға лауазымды адамдар комитеті және Хатшылық.

Сондай-ақ 2019 жылы Түркі Кеңесіне Өзбекстанның қосылуы, 2018 жылы Венгрия Түркі Кеңесінде бақылаушы мәртебесін алуы түркі елдері ынтымақтастығының одан әрі тереңдей түсуіне және бұл жақындасудың қажет екендігін көрсеткен қадамдар болды. Венгрия халқы өзінің түп тамыры Орталық Азиядан келген түркі тайпалары екендігін тарихи дәлелдеп, өздерін түркі тілдес елдермен ынтымақтасуға ұмтылып келеді. 2019 жылы Венгрияда Түркі Кеңесінің

өкілдігі ашылды, бір жағынан алғанда бұл Еуропа жеріне түркілердің ресми түрде аяқ бақандығы деп санауға болады.

Түркі елдерінің ішінде Әзербайжан, Өзбекстан елдерінің латын әліпбиіне көшуі, барлық түркі елдері үшін ортақ тіл орнатуға негізделді. Қазақстан да бұл бастаманы қолдап, латын әліпбиіне көшу бағытында жұмыс жасап жатыр. Ашхабад Түркиямен ынтымақтастықтан бас тартуға ниетті емес, бірақ, дегенмен мемлекеттің барлық күші ықпалды державалардың күресінде «бейтараптықты» сақтауға негізделеді.

Бұл кезеңдегі түркі тілдес елдер арасындағы қатынастардың жаңа қарқынмен даму себептерін талдайтын болсақ, бұл мәселе бір жағынан осы елдердегі мемлекет басшылығының ауысып, соған қатысты сыртқы саяси бағыттарындағы өзгеріске байланысты болды деп пайымдауға болады. 2014 жылы Түркияда мемлекет басшылығына Т.Ердоғанның келуімен елдің сыртқы саясатындағы басымдықтардың қайта қаралып, ендігі жерде еуропалық бағытты ұстанғаннан көрі Түркия аймақта және түркі әлемінде өзінің ықпалын күшейтуге бағыт алуды жөн көрсе (оны Түркияның Сирия мен Әзірбайжанға қатысты нақты жүргізген саясатынан көруге болады), Өзбекстанда 2016 жылы Ш.Мирзиевтың билікке келуі елдің сыртқы саясатының ашық жүргізілуіне және оның түркі ықпалдасуын дамытуға белсене қатысуына алып келді. Екінші жағынан, Орталық Азиядағы түркі елдері екі жақта орналасқан алпауыт мемлекеттер Ресей мен Қытаймен ынтымақтаса отыра, олардың ықпалына тым түсіп кетпей, сыртқы саясатта басқа да бағыттарды дамытуға деген мүддесін анық көрінуі болады. Бұған бір жағы 2014 жылдан басталған Ресейге бағытталған Батыс елдерінің санкциясы да бұл жағдайға әсер етті десе болады.

Үшінші кезең – 2021 жылдан қазіргі уақытқа дейінгі аралықты қамтиды деуге болады. Бұл кезең 2021 жылы 12-қараша айында жоғарыда атап өткен Түркі тілдес мемлекеттердің Ұйымының ресми түрде жариялануымен ерекшеленеді. Бұл жағдай қазіргі кезге дейін

шетел мемлекеттері басшылары мен әлем қауымдастығының назарында. 1921 жылы қараша айында Стамбулда Түркі Кеңесінің ҮІІІ саммитінде бұл Кеңеске ресми түрде Ұйым дәрежесін беру келісіді және түркі тілдес елдердің 2040-жылға дейінгі даму стратегиясы белгіленді. Бұл әрине әлем жұршылығын елең еткізген маңызды оқиға болды. Сонымен бірге «Тұран армиясын» құру туралы хабар да назар аудартуда. Бір назар аударатын жағдай Орталық Азия мемлекеттері Түркиямен ынтымақтастықты өздерінің көпбағытты сыртқы саясатының бірі ретінде жүзеге асырып жатса, аймақта үлкен мүддесі бар Ресей мен Қытай бұл жағдайға жәй қарап отырғысы келмейтіні белгілі. Әсіресе Ресей аймақта Түркияның ықпалының күшеюіне мүдде қарсы. Түркілердің ортақ ұйымының құрылуы, тұран армиясын құру туралы ұсыныстар Ресейдің аймақтағы мүддесіне қарсы келетін жағдайлар екені белгілі. Сондықтан аймақ елдерін ТМД, ҰҚШҰ, ШЫҰ, ЕАЭО сияқты ұйымдардың жұмысына тарта отырып, Ресей де, Қытай да Түркияның аймақта ықпалының артуына кедергі жасап бағатыны белгілі.

2022 жылы қараша айында Түркі мемлекеттерінің Ұйымның Самарқандта өткен бірінші саммитінде бұл ұйымның одан әрі түркі елдерінің бірлігін нығайтып дами беретіндігі мемлекет басшыларының нақты жасалған ұсыныстарынан көрінді.

Дегенмен, кейінгі кездегі Ресейдің агрессиялық сыртқы саясаты (Сирия, Украина) және оған қатысты батыс елдерінің санкциясының күшеюі онымен бірқатар ұйымдар мен бірлестіктерге бірігіп отырған аймақ елдеріне де әсер етуде. Сондықтан аймақ елдері өздерінің қауіпсіздігін қамтамасыз етуде Түркиямен арадағы қатынастарды да үзіп алмай, бірқалыпты деңгейде дамытуға басымдық беретіні Түркі Кеңесін Ұйымға айналдыруға келісім білдіруінен пайымдауға болады. Осы ретте түркі ынтымақтастығының жаңа кезеңі олардың арасындағы қатынастарды жаңа деңгейге көтеріп, нақты нәтижелерге жеткізетіні сөзсіз деуге болады. Көпшіяларлы әлемнің қалыптасу үдерісіне

сәйкес, түркі елдерінің де біртұтас үлкен күш ретінде қалыптасуы әлемдік саясаттағы орын алған заңдылықтардың бірі екендігінің көрінісі дегіміз келеді.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, түркі елдерінің өзара экономикалық, саяси, мәдени салаларда ынтымақтастық қатынастарын жоғары қарқынмен дамытуға барлық құқықтық негіздер, басқарушы механизмдердің нақты қалыптасқанын және экономикалық, мәдени салаларда қомақты жетістіктерге жетіп отырғандығын атап өтуге болады.

Еліміздің Президенті Қ-Ж.Тоқаев атап көрсеткендей біздің мақсатымыз – түркі әлемін ХХІ ғасырдағы маңызды экономикалық, мәдени-гуманитарлық кеңістіктердің біріне айналдыру деген пайымдауынан, түркі елдерінің ынтымақтастығына мемлекеттердің маңыз беретіні және болашағы зор екендігін байқауға болады [14].

2020 жылыдың өзінде түркі тілдес елдер арасындағы сауда айналымы 7 млрд. доллар құрады. Қ-Ж.Тоқаевтың айтуынша бұл көрсеткіш оның алдындағы жылдармен салыстырғанда 11,2 пайыз төмен болып отыр, оған себеп пандемия кезіндегі тоқырау болып отыр. Сондықтан Түркі мемлекеттерінің ұйымын құра отырып түркі елдері өздерінің арасындағы сауда-экономикалық қатынастарды одан әрі жоғары деңгейге жеткізуді көздеп отырғаны анық [13].

Қорытындылай келе, түркі елдерінің ықпалдасу үдерісін дамыту барлық елдер үшін тиімді болары сөзсіз екендігін ескере отырып, бірқатар пайымдаулар білдіргіміз келеді:

Біріншіден, түркі елдерінің арасындағы қалыптасқан тиімді ынтымақтастық халықаралық қатынастардың бейбіт, тұрақты түрде дамуына қосылатын қомақты үлес екендігі.

Екіншіден түркі елдері арасындағы экономикалық ынтымақтастық әлемдік

шаруашылықтың, әлемдік рыноктың нығаюына, елдердің экономикалық жағынан жоғары дәрежеде дамуына, мұның өзі сол елдердің халықтарының әлеуметтік жағдайының дамуына қосылар үлкен жетістік болмақ.

Үшіншіден түркі мәдениетінің дамуы әлемдік мәдениетке қосылар қомақты сый, әрі әлемдік өркениеттің дамуына игі әсер екендігі.

Төртіншіден түркі елдері арасындағы ынтымақтастық жахандық қауіп- қатерлерге қарсы мықты тосқауыл екендігі.

Бесіншіден, түркі елдерінің берік ынтымақтастығы аймақтық және әлемдік қауіпсіздікті қамтамасыз ету кепілі екендігінде.

Сондықтан түркі елдері арасындағы ынтымақтастыққа қырын қарамай, оны да әлемдік ықпалдасу үдерісінің бір көрінісі екендігін мойындайтын кез жетті.

Осы ретте түркі тілдес елдердің ынтымақтастығын дамытып, нығайту, болашақта жоғары дәрежеге жеткізу - барлық түркі елдері үшін ортақ мақсат болу қажеттігінде екендігін басып көрсеткіміз келеді.

Түркі дүниесіндегі өзара татулық пен достық қатынастардың жоғары деңгейде дамуы әлемдік өркениеттің жан-жақты дамуына, жер бетінде бейбітшіліктің баянды болуына, жахандық қауіпсіздіктің қамтамасыз етілуіне қосылатын үлкен үлес екендігі сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі

1. Mikirtcyan Sarkis. Pantürkizm, geçmiş, bugün, geleceği. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://akunq.net/tr/?p=21570> (дата обращения 16.06.2022).
2. Кобринский А.Л. Пантюркизм как неосманский проект. 23.05.2021. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: https://www.ng.ru/courier/2021-05-23/11_8154_asia.html (дата обращения: 08.06.2022).
3. Худайбердиева Х. Распространение идеологии тюркского единства. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/252944/8/103-118.pdf> (дата обращения: 18.06.2022).
4. Еженова К. Организация Тюркских государств: Турция не станет новым старшим братом. 24.11.2021. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.exclusive.kz/expertiza/politika/26488/> (дата обращения: 28.03.2022).
5. Жумалы Р. Организация тюркских государств: аплодисменты, скепсис, враждебность. 15.11.2021. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.exclusive.kz/expertiza/politika/126341/> (дата обращения: 28.03.2022).
6. Түркі кеңесінің бейресми саммиті өтті. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.trt.net.tr/kazakh/bag-darlamalar/2021/04/10/turik-kien-iesinin-bieiriesmi-sammiti-otti-1618356> (дата обращения: 25.09.2022).
7. Ғаббасов Р. Түркі Кеңесі «Түркі мемлекеттері ұйымы» болып құрылды. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: https://www.inform.kz/kz/turki-kenesi-turki-memleketteri-uyumu-bolyp-kuryldy_a3861884 (дата обращения: 25.09.2022).
8. Түркі Кеңесінің VIII саммиті өтті. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://twesco.org/post/803> (дата обращения: 25.09.2022).
9. Надеин-Раевский В. «Тюркское НАТО» станет проблемой для России и Китая. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.rosbalt.ru/world/2021/11/23/1932327.html> (дата обращения: 21.11.2022).
10. Назарбаев Н. Ғасырлар тоғысында. – Алматы: Атамұра, 2012. – 256 б.
11. Тоқаев Қ. Қазақстан республикасының дипломатиясы. – Алматы: ҒӨ Пбк «GAUHAR», 2002. – 568 б.
12. Түркі тілдес мемлекеттердің Ынтымақтастық Кеңесін құру туралы Нахчыван Келісімі. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000341_ (дата обращения: 14.12.2022).
13. Кузекбай А. Специальную экономическую зону тюркских стран предложил создать Касым-Жомарт Токаев. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: https://www.inform.kz/ru/special-nuyu-ekonomicheskuyu-zonu-tyurkskih-stran-predlozhit-sozdat-kasym-zhomart-tokaev_a3770579 (дата обращения: 12.04.2022).

14. Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың Түркітілдес мемлекеттердің ынтымақтастық кеңесінің бейресми саммитінде сөйлеген сөзі. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.akorda.kz/kz/prezident-kasym-zhomart-tokaevtyн-turkitildes-memleketterdin-yntymaktastyk-kenesinin-beyresmi-sammitinde-soylegen-sozi-312234> (дата обращения: 15.10.2022).

М.О. Иембекова

Университет международного бизнеса им. К.Сагадиева, Алматы, Казахстан

Сотрудничество тюркоязычных стран: тенденции развития и современное состояние

Аннотация. В статье анализируется процесс становления взаимного сотрудничества тюркоязычных стран, современное состояние развития и достижения. Как известно, в ноябре 2021 года на VIII саммите Тюркского совета было принято решение, что Совет отныне станет «Организацией тюркских государств». Данное решение заставило Россию и Запад обеспокоиться возрождением «пантюркистской» идеи.

В работе изучена и проанализирована тенденция развития тюркоязычных стран на протяжении почти тридцати лет, от начала взаимного сотрудничества до настоящего периода, в несколько этапов. По каждому этапу сделаны соответствующие выводы и оценены результаты сотрудничества. Автор приводит научное обоснование того, что, несмотря на некоторые разногласия между тюркоязычными странами, сотрудничество тюркоязычных государств развивается успешно, способствует укреплению мира и стабильности в мировой политике и имеет большое будущее.

Ключевые слова: Тюркоязычные страны, Тюркский Совет, Организация тюркских государств, пантюркизм, Тюрксои.

М.О. Iembekova

K. Sagadiev University of International Business, Almaty, Kazakhstan

Cooperation of the Turkic countries: development trends and current state

Abstract. The article analyzes the formation process of mutual cooperation between Turkic-speaking countries, the current position, development trends, and achievements. As far as is known, in November 2021, the 7th summit of the Turkic Council has taken the decision that the Council would henceforth become the «Organization of Turkic States». This decision made Russia and the West worried about the revival of the «pan-Turkist» idea.

The work has studied and analyzed the development trend of the Turkic-speaking countries for almost thirty years, from the beginning of mutual cooperation to the present period, in several stages. Appropriate conclusions were made for each stage and the results of cooperation have been evaluated. The author presents a scientific rationale that despite some disagreements between the Turkic states, the cooperation of the Turkic-speaking countries has been developing successfully, contributes to strengthening peace and stability in world politics, and has a great future.

Key words: Turkic-speaking countries, Turkic Council, Organization of Turkic States, Pan-Turkism, Turksoy.

References

1. Mikirtcyan Sarkis. Pantürkizm, geçmişi, bugünü, geleceği [Pantürkizm, past, present, future]. Available at: <https://akunq.net/tr/?p=21570> (accessed 16.11.2022).
2. Kobrinskij A.L. Pantyrkizm kak neosmanskij proekt [Pan-Turkism as a neo-Oman project]. Available at: https://www.ng.ru/courier/2021-05-23/11_8154_asia.html [in Russian]. (accessed 08.12.2022).
3. Hudajberdieva H. Rasprostranenie ideologii tyurkskogo edinstva [The spread of ideological Turkish unity]. Available at: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/252944/8/103-118.pdf> [in Russian]. (accessed 18.09.2022).

4. Ezhenova K. Organizaciya Tyurkskih gosudarstv: Turciya ne stanet novym starshim bratom. 24.11.2021 [Organization of Turkic States: Turkey will not become a new elder brother]. Available at: <https://www.exclusive.kz/expertiza/politika/26488/> [in Russian]. (accessed 28.03.2022).
5. Zhumaly R. Organizaciya tyurkskih gosudarstv: aplodismenty, skepsis, vrazhdebnost'. 15.11.2021 [Organization of Turkic states: applause, skepticism, hostility. 15.11.2021]. Available at: <https://www.exclusive.kz/expertiza/politika/126341/> (accessed 28.03.2022).
6. Түркі кеңесінің bejresmi sammiti өтті [An informal summit of the Turkic Council was held.]. Available at: <https://www.trt.net.tr/kazakh/bag-darlamalar/2021/04/10/turik-kien-iesinin-bieiriesmi-sammiti-otti-1618356> [in Kazakh]. (accessed 25.09.2022).
7. Fabbasov R.Түркі Кеңесі «Түркі мемлекеттері ұйымы» болып құрылды [Turkish Council was established as «Organization of Turkish States»]. Available at: https://www.inform.kz/kz/turki-kenesi-turki-memleketteri-uyymy-bolyp-kuryldy_a3861884 [in Kazakh]. (accessed 25.09.2022).
8. Түркі Кеңесінің VIII sammiti өтті [The 3rd summit of the Turkic Council was held]. Available at:<https://twesco.org/post/803> [in Kazakh]. (accessed 25.09.2022).
9. Nadein-Raevskij V. «Tyurkskoe NATO» stanet problemoj dlya Rossii i Kitaya [«Turkish NATO» will become a problem for Russia and China.]. Available at: <https://www.rosbalt.ru/world/2021/11/23/1932327.html> [in Kazakh]. (accessed 21.11.2022).
10. Nazarbaev N. Fasyrlar torysynda [At the turn of the century]. (Almaty, Atamұra, 2012, 256 p.), [in Kazakh].
11. Тоқаев Қ-Ж. Қазақстан respublikasynың diplomatiyasы [Diplomacy of the Republic of Kazakhstan]. (Almaty, Gauhar, 2002, 568 p.), [in Kazakh].
12. Түркі тилдес мемлекеттердің Ұнтымақтастық Кеңесін құру туралы Nahchyvan Kelisimi [Nakhchivan Agreement on the establishment of the Cooperation Council of Turkic-speaking countries]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000341> [in Kazakh]. (accessed 14.12.2022).
13. Kuzekbaj A. Special'nyu ekonomicheskuyu zonu tyurkskih stran predlozhit sozdat' Kasym-ZHomart Tokaev [Kassym-Jomart Tokaev proposed to create a special economic zone of the Turkic countries]. Available at: https://www.inform.kz/ru/special-nuyu-ekonomicheskuyu-zonu-tyurkskih-stran-predlozhit-sozdat-kasym-zhomart-tokaev_a3770579 [in Kazakh]. (accessed 12.04.2022).
14. Prezident Kasym-ZHomart Тоқаевтың Түркітилдес мемлекеттердің ұнтымақтастық кеңесінің bejresmi sammitinde сөйлеген сөзі [President Kassym-Jomart Tokayev's speech at the informal summit of the Cooperation Council of Turkic-speaking countries]. Available at: <https://www.akorda.kz/kz/prezident-kasym-zhomart-tokaevtyн-turkitildes-memleketterdin-untymaktastyk-kenesinin-beyresmi-sammitinde-soylegen-sozi-312234> [in Kazakh]. (accessed 15.10.2022).

Авторлар туралы мәлімет:

Иембекова Майра Ораққызы – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, К.Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Алматы, Қазақстан.

Iyembekova Maira Orakovna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, University of International Business. K. Sagadiev, Almaty, Kazakhstan.